

עדיו בחתומיו זכין לו

ראשי הפרקים

- א. פתיחה
- ב. זכיה בשטר
- ג. חתימת העדים פועלת את פעולת השטר
- ד. הודאה בכתיבת השטר
- ה. עבז"ל בשטרי מכר וקנין - שיטת הרי"ף
- ו. עבז"ל בגיטין
- ז. סיכום

א. פתיחה

המשנה (ב"ב קסז, ב) אומרת "כותבין שטר ללוה אע"פ שאין מלוה עמו", ולכן עדים רשאים להכין שטר הלוואה ללווה, על אף שאינם יודעים מתי תתקיים ההלוואה בפועל ואף אינם רואים מעשה הלוואה.

והנה, יש לחוש שהעדים יכתבו את השטר בניסן ואילו ההלוואה - הגוררת בעקבותיה את שעבוד הנכסים - תתקיים בתשרי שלאחריו וכשיבוא המלווה לגבות חובו, יטרוף מן הלקוחות, שקנו נכסים מהלווה בין ניסן לתשרי, שלא כדין. הגמ' בב"מ יב, ב מציעה שתי אפשרויות לפתרון בעיה זו:

אלא הא דתנן כותבין שטר ללוה אף על פי שאין מלוה עמו לכתחילה היכי כתבינהו ניחוש שמא כתב ללוה בניסן ולא ללוה עד תשרי ואתי למטרף לקוחות שלא כדין אמר רב אסי בשטרי הקנאה דהא שעביד נפשיה... אביי אמר עדיו בחתומיו זכין לו ואפילו שטרי דלאו הקנאה...הני מילי היכא דקא מטו לידיה אבל היכא דלא מטו לידיה לא אמרינן.

לדעת רב אסי כתיבת שטר ללווה בלא המלווה מתאפשרת בשטרי הקנאה בלבד, לדעת רוב הראשונים מתבצע קנין בפועל באופן שהשעבוד מתחיל בשעת כתיבת השטר, כך שהמלווה לא יטרוף מן הלקוחות שלא כדין.

לדעת אביי גם בשטרי הלוואה שאין בהם קנין, באמצעות "עדיו בחתומיו זכין לו" שעבוד הנכסים מתחיל בשעת כתיבת השטר וזאת בתנאי שבסופו של דבר השטר אכן יגיע בפועל לידי המלווה.

וצריך להבין כיצד העדים זוכים על ידי חתימה וכיצד נוצר שעבוד לפני החיוב, האם זכיה זו היא מן התורה או מדרבנן ובאילו סוגי שטרות ניתן להשתמש בה?

בהבנת אופן הפעולה של עדיו בחתומיו זכין לו ישנם כמה דרכים:

ב. זכיה בשטר

במסכת קידושין בדף ט,א נאמר:

ת"ר בשטר כיצד כתב לו על הנייר או על החרס אע"פ שאין בו שוה פרוטה בתך מקודשת לי בתך מאורסת לי בתך לי לאינתו הרי זו מקודשת...

ואמר רבא אמר רב נחמן כתב לו על הנייר או על החרס אע"פ שאין בו שוה פרוטה בתך מקודשת לי בתך מאורסת לי בתך לי לאינתו בין ע"י אביה בין ע"י עצמה מקודשת מדעתו והוא שלא בגרה..

וצריך להבין מה הוסיף רב נחמן על הנאמר בברייתא? וכתב המקנה (קידושין ט,א ד"ה בין):

רבא חולק על אביי ואינו סובר עדיו בחתומיו זכין לו,¹ ממשמעות דברי הברייתא ניתן היה להבין כי משעת הכתיבה האשה מקודשת, אמנם יש כמובן תנאי שבסופו של דבר יגיע שטר הקידושין לידה אך כשיגיע לידה לבסוף תהיה מקודשת למפרע משעת הכתיבה שכן עדיו בחתומיו זכין לו.

ולכן הוסיף רבא "בין ע"י אביה בין ע"י עצמה" בכדי להדגיש כי הקידושין לא יחולו כי אם משעת מסירת השטר ולא מכתובתו.

ובאר, שלמ"ד עדיו בחתומיו זכין לו וקי"ל שזכיה היא מטעם שליחות עדי החתימה הם שליחי קבלה של זוכה השטר. אמנם, בדין של עדיו בחתומיו זכין לו לא מוזכר שהעדים קונים את השטר ע"י מעשה קנין כלשהוא ודוחק לומר שהם קונים את השטר על ידי הגבהה וכד', שכן עדיו בחתומיו זכין

¹ בגמ' בב"מ לה נראה שאביי ורבא חלוקים לגבי עדיו בחתומיו זכין לו.

משמע שהם חותמים בלבד, ונמצא שנתחדש שחתימת העדים מהווה קנין על גוף השטר ובחתימה זו הם זוכים בשטר עבור זוכה השטר.²

כיוון כזה יחייב לכאורה הבנה, שעדיו בחתומיו זכין לו הוא תקנת חכמים שכן קשה מאוד לחדש שמן התורה חתימת העדים מהווה מעשה קנין על השטר. וכ"כ תוס' בב"מ (כ, א ד"ה שובר):

ונראה שתקנת חכמים היא שזוכה משעת חתימה אע"פ שלא נמסר לו עד ימים רבים אחרי כן שאם לא כן לעולם לא יוכלו העדים לחתום אלא אם יראו המסירה משום חששא דכתב בניסן ולא נתן עד תשרי ומזבין ביני וביני.

הבנה נוספת לדרך הזכיה בשטר מופיעה בלבוש מרדכי (ב"מ סי' יד) על פי המבואר באבן העזר קב, ב, שגזל נייר וכתב עליו גט הרי זה גט כשר, שמאחר וכתב עליו קנאו בשינוי מעשה, וממילא למ"ד אומן קונה בשבח כלי כשהלווה מצווה על העדים לכתוב שטר למלוה הרי על ידי חתימתן בשטר שהיא השבח שלו הם קונים את השטר עבור המלווה.

המהרש"א בב"מ על דברי התוס' הנ"ל כתב:

לר"מ דאית ליה עידי חתימה כרתי ודאי עדיו בחתומיו זכין לו מדינא הוא אבל הוצרכו למימר לאביי תקנת חכמים היא שסמכו עצמם דאביי כר"א ס"ל דעידי מסירה כרתי כמ"ש התוס' לקמן

כלומר, לפי ר"מ שעדי חתימה כרתי, עדיו בחתומיו זכין לו הוא מן התורה ודברי תוס' שבארו שזה תקנת חכמים הם לפי אביי הסובר כר"א שעדי מסירה כרתי.

גם התומים בסימנים' לט וסה כתב שאליבא דר"מ הסובר שעדי חתימה כרתי, 'עדיו בחתומיו זכין לו' הוא מדאורייתא.

הקשר שבין דין עדיו בחתומיו זכין לו למחלוקת התנאים בענין עדי חתימה כרתי מופיע למעשה כבר בראשונים בכתובות (צד, ב) בסוגיית שני שטרות

² הבנה כזו מופיעה ג"כ אצל ר' יצחק אלחנן בבאר יצחק חו"מ סי' א.

היוצאים ביום אחד.³

והדברים צריכים ביאור, שכן לכאורה יסוד מחלוקתם של ר"מ ור"א אם עדי חתימה כרתי או עדי מסירה כרתי היא בשאלה מהי הגדרתו של שטר קנין. האם חייבים שבתוך השטר יופיעו חתימות העדים, שכן שטר קנין הוא מסירת עדות בשטר מן המקנה אל הקונה ומסירת שטר כזה היא זו שיוצרת קנין או ששטר הוא סיפור דברי הקנין גם בלא חתימות העדים.⁴ ואם כן הביאור בעדי חתימה כרתי הוא, שהעדים יוצרים בחתימתם "אשוויי שטרא", ומה התלות בין זה לדין של עדיו בחתומיו זכין לו?

ג. חתימת העדים פועלת את פעולת השטר

בזכר יצחק (ח"ב סי' לג) כתב בביאור הדין של עדיו בחתומיו זכין לו וז"ל:

ונראה דכונת אביי דעדיו בחתומיו זכין לו היינו דס"ל דכל שכותב שטר שמקנה איזה דבר לחבירו וחותם על זה עדים, זהו גופא קנין השטר ולא בעי נתינה כלל דרק בגט דין התורה שיתן לה (גיטין עח,א) אבל בשטר בזה שהחתים עדים שנותן לה סגי להקנות, וזהו שיטתו של אביי, רק דבעי מטא לידיה משום שהוא תנאי שעד דמטא לידי יהא יכולת בידו לחזור בו...ואל יהא תימה בעיניך איך נאמר דחתימת השטר הוא קנין דבאמת מבואר אצלי (עיי' ח"א סימן כ' ס"ב) דגבי גט נמי כתיבת הגט וחתימתו הוא חלק מהגירושין, לא דבכתיבה נעשה גט רק דזהו חלק מהגירושין, וכתיבת הגט ונתינתו מצטרפים יחד לקיים הגירושין.. וא"כ כמו דבגט הוא עושה חלק כן י"ל בדיני ממונות, נהי דבדברים אי אפשר להקנות לאדם אבל אם כתב בספר והעד העדים כדכתיב קרא (ירמיה לב,מד) זהו קנין השטר.

לדרכו מובן היטב מדוע למ"ד עדי חתימה כרתי אין צורך בתקנת חכמים, שכן על ידי חתימת העדים נוצר השטר ואין צורך במסירתו (מלבד בתור

³ עיי' שטמ"ק כתובות צד בשם הרא"ה: "נראה לי דאליבא דר"א דאמר עדי מסירה כרתי בודאי לית ליה עבז"ל, דהא עיקר מלתא מסירה וחתימה לאו כלום היא הלכך מאן דסבר לה כר' מאיר אפשר דאית ליה עבז"ל אבל מאן דסבר כר' אלעזר בודאי לית ליה עבז"ל". וכן בשטמ"ק שם בשם הריטב"א "דר"מ ור"א בתרתי פליגי..ואידך דבעדי חתימה לר' מאיר עבז"ל אע"פ שלא הגיע השטר לידו אלא לאחר זמן אבל לר"א אין עבז"ל אלא כשהגיע שטר לידו".

⁴ עיי' על כך בהרחבה בספר ארץ הצבי סי' כג.

תנאי, שכן שטרי ממון פועלים את פעולתם משעת הווצרותם ללא צורך במסירה.

הגרש"ש בחידושו לבי"מ סי' יט הסביר את התלות שבין עדי חתימה כרתי לעדיו בחתומיו זכין לו בדרך הבאה:

הביאור בעדי חתימה כרתי הוא שעדי חתימה פועלים את הגירושין ואילו מעשה מסירת הגט אינו מעשה הפועל את הגירושין אלא הוא תנאי וזמן שקבעה התורה שבו יהיה כח למעשה החתימה לגרש.

מחלוקתם של ר"מ ור"א אינה בגט אשה לחוד אלא בכל שטרי קנין ולכן בכל שטר עדי החתימה הם אלה שפועלים את הקנין אלא שבגט אשה קבעה התורה שהגירושין לא יחולו כלל בלא מסירה ופרט זה לא ילפינן לשאר שטרי קנין ובהם חלות הקנין חלה כבר משעת החתימה ומכל מקום בשטרי קנין החלות משעת החתימה מותנית במסירת השטר בסופו של דבר מן המקנה אל הקונה שכן כתיבת שטר והשהייתו אצל המקנה מבלי למוסרו לידי הקונה ודאי אינה יוצרת קנין אך לכשימסר השטר פעולתו תחל משעת חתימת העדים.

הביאור הנ"ל מופיע ביתר הרחבה בחידושו לגיטין סי' ב שם באר שלמ"ד עדי חתימה כרתי היחס בין הכתיבה למסירה הוא כעושה קנין לאחר ל' שעיקר המעשה נעשה כעת בשעת מעשה הקנין אלא שהחלות תחול לאחר ל' וכמו כן עיקר מעשה הגירושין נעשה בשעת חתימת הגט והמסירה היא תנאי לענין חלות הדבר. ולפי"ז באר את דעת הסוברים (טור אבה"ע קמא) שמועיל ביטול גט לאחר חתימתו לענין שלא יוכל לגרש בו עוד אף שהגט נכתב ונחתם כדינו ולכאורה הוא פלא כיצד מועילה חזרה לבטל את הגט, ולפי ההסבר הנ"ל נמצא שהרי זה ככל קנין לאחר ל' שבתוך ל' ניתן לחזור בו דמאחר והחלות עוד לא חלה הרי זה כדיבור ואתי דיבור ומבטל דיבור. וכמו כן מובנת דעת הראשונים הסוברים בר"מ שלא צריך עדי מסירה בשעת נתינת הגט אף שהוי דבר שבערוה שכן בעיני עדים בשעת עיקר מעשה הגירושין ולא בשעה שמתקיימים התנאים המאפשרים את חלות הדבר.

ביחס להסברים הנ"ל יש להעיר:

א. ההבנה שעדיו בחתומיו זכין לו פירושו שהשטר פועל את פעולתו משעת חתימת העדים יכולה לבאר את הדין הנ"ל בשטרי ממון אך בגיטין ודאי שלא נוכל לומר שגט יחול ללא נתינה בפועל.

ב. התלות שבין עדי חתימה כרתי לעדיו בחתומיו זכין לו מדאורייתא מעלה לכאורה שתוס' סוברים שעדי מסירה כרתי היינו רק עדי מסירה ולא עדי חתימה, כי לסוברים שעדי מסירה כרתי היינו שאף עדי מסירה כרתי (גיטין פו ובר"ן שם), לא בעי' לתקנת חכמים שכן באופן שעדים חתמו בשטר אין סיבה שלא לומר עדיו בחתומיו זכין לו.

ד. הודאה בכתיבת השטר

הרי"ף בסוגייתנו (ב"מ ו,א בדפי הרי"ף) באר, ששטר הקנאה הוא שטר שיש בו קנין וז"ל: "שמשה שקנו מידו של לוח שיש בידו למלוה כך וכך שעבד ליה למלוה נפשיה והשתא דטריף בדין טריף".

הרא"ש בסי' לו תמה על דברי הרי"ף וז"ל:

וגם מה שכתב בשטר הקנאה שטר שיש בו קנין לא ברירא לי מה חילוק יש בין קנין לאין בו קנין כיון שכתב בשטר פלוני לוח מפלוני מנה נשתעבדו נכסי לוח למלוה אף בלא קנין דשעבודא דאורייתא שכל מה שאדם חייב נכסיו משועבדים לפרוע ואי משום קלא שיוכלו לקוחות ליהרר עדים החתומים על השטר מפקי לקלא אלא היינו טעמא דרב אסי דאית ליה שלא זכה משעת החתימה לגבות מן הלקוחות משום דלא נפיק קלא עד שימסור לו השטר ביד המלוה א"נ אע"פ שצוה הלוח לכתוב השטר אין דעתו שיחול שיעבוד עד שיבואו המעות לידו הלכך נראה כפירש"י שפירש שטר הקנאה שמקנה לו נכסיו בין ילוח בין לא ילוח יגבה מהן מאותו היום ודבר תימה הוא שאדם ישתעבד נכסיו קודם הלואה ומחמת זה הקול יוצא משעת כתיבה.

לפי הרא"ש, בכדי ליצור שעבוד נכסים משעת כתיבת השטר אין צורך בקנין שכן בעצם כתיבת השטר נוצר השעבוד, אלא שהקול אינו יוצא כי אם במסירת השטר ובכדי ליצור קול משעת כתיבה כותב המתחייב בשטר שמקנה לו נכסיו מהיום בין ילוח ובין לא ילוח ומאחר וזה דבר תימה יוצא הקול משעת הכתיבה. נמצא ששטר אקנייתא אינו שונה משאר שטרות כי אם בנוסח שלו שהוא נוסח שגורם לקול לצאת משעת כתיבת השטר אך לענין קנין שוים הם ואין צורך בבצוע קנין.

וצריך ביאור בדברי הרא"ש כיצד כתיבת השטר גרידא מחייבת את הלוח ויוצרת שעבוד נכסים והרי לא היה מתן מעות וכמו כן השטר טרם נמסר לידי המלוה וכיצד אם כן מתחייב הלוח?

ובאר הדברי חיים (ח"א חו"מ סי' א) על פי המובא בשו"ע חו"מ (ל,ו-ז), שבדיני ממונות מצרפים עדויות של שני עדים למרות שאינם מעידים על אותו המעשה. אם עד אחד מעיד בפני הלווה או הודה לו ביום פלוני והעד השני מעיד בפני הלווה או הודה לו ביום אחר מצרפים את העדויות מכיון שסי"ס שני העדים מעידים על חיוב של מנה. וכתב המחבר, שהצירוף הנ"ל מותנה בכך, שהמלוה תובע שתי הלוואות אבל אם המלוה מודה שלא הלווהו אלא מנה אחד אין לצרף את העדויות שהרי אחד מהם שקרן לדברי התובע אלא אם כן אפשר לתלות שאחד מהם טעה בעיבורא דירחא ובאמת הם מתכוונים בעדותם לאותו היום ולאותה ההלואה.

וכתב הסמ"ע (סי"ק כא), שהצורך בתביעת שני המנים הוא דווקא בשתי הלוואות ומהטעם שהוסבר לעיל אבל בשתי עדויות על הודאה והלוואה אין צורך בתאום זמנים, שכן יתכן שעל מה שהלווהו הודה לו אחר כך, וכתב "ואפילו אם העיד הראשון בפני הודה לו בניסן, והשני מעיד בפני הלווה לו באייר ג"כ אי"צ לתבוע לשניהן ואין זה מיקרי הכחשה דאיכא למימר דאמאי דרצה להלוות לו הודה לו קודם ההלואה ולא נזדמן שילוה לו באותו יום עד זמן שאמר עד השני".

מוכח מדברי הסמ"ע, שהמודה לחבירו בתנאי שילווהו לאחר מכן, ולאחר מכן אכן הלווהו מתחייב על פי הודאתו למפרע ועל פי זה כתב הדברי חיים ליישב את דברי הרא"ש, שהרא"ש סובר שכתובת שטר הלוואה על ידי הלווה היא הודאה על תנאי שילווהו לאחר מכן ולכן סבר הרא"ש שלא צריך לבצע קנין בפועל, שהרי ההודאה שבכתובת השטר מחייבת את הלווה, וכיון ששעבודא דאורייתא ממילא נשתעבדו נכסיו משעת כתיבה אף בלא קנין.

ועל זו הדרך באר את דעת אב"י שעדיו בחתומיו זכין לו, שמשעת חתימת העדים בשטר המתחייב מודה בתנאי שימסר השטר בסופו של דבר לזוכה בו.

ה. עבז"ל בשטרי מכר וקנין - שיטת הרי"ף

הגמ' בדף יט,ב דנה בדין של מוצא שובר שכתוב בו כי הבעל פרע את כתובת אשתו וז"ל:

ת"ר מצא שובר בזמן שהאשה מודה יחזיר לבעל אין האשה מודה לא יחזיר לא לזה ולא לזה בזמן שהאשה מודה מיהת יחזיר לבעל וליחוש דלמא כתבה ליתן בניסן ולא נתנה עד תשרי ואזלה זבנתה לכתובה בטובת הנאה מניסן עד תשרי ומפיק ליה לשובר דכתיב בניסן ואתא

למטרף לקוחות שלא כדין אמר רבא שמע מינה איתא לדשמואל דאמר שמואל המוכר שטר חוב לחבירו וחזר ומחלו ואפי' יורש מוחל אביי אמר... שובר בזמנו טריף אביי לטעמיה דאמר עדיו בחתומיו זכין לו.

נחלקו הראשונים בשאלה, האם זכיית הבעל בשובר למפרע מותנית בקבלתו לבסוף את השובר.

רש"י (ד"ה ועוד) כתב: "אי נמי זבנתה בטובת הנאה לית לן למיחש לשמא כתבה לשובר בניסן ולא קבלה עד תשרי דאי נמי הכי הוה כי מטא שובר לידיה בתשרי זוכה למפרע בו מזמן חתימתו, ולא הוה ממכרה שבנתיים כלום ושובר בזמן הכתוב בו טורף ואביי לטעמיה".

ולשיטתו אין הבדל בין שובר לשאר שטרות וכשם שבשאר שטרות עדיו בחתומיו זכין לו מותנה בהגעת השטר לזוכה לאחר מכן, הוא הדין בשובר.

גם תוס' (בד"ה שובר) סובר, שפעולת השובר למפרע מותנית בקבלתו לאחר מכן על ידי הבעל וז"ל "ונראה שתקנת חכמים היא שזוכה משעת חתימה אע"פ שלא נמסר לו עד ימים רבים אחרי כן".

הרי"ף (ו,ב בדפיו) חולק על רש"י ותוס' וז"ל:

ועוד שובר בזמנו טורף כלומר אע"ג דזבינתה לכתובתה בטובת הנאה מניסן ועד תשרי כיון דכתבה ליה לשובר בניסן זכה הבעל בהוא קרקע דכתובה משעת חתימת עדים בשובר ואף על גב דלא מטא לידיה דהוויא ליה כמחילה וכשהוא טורף עכשיו מניסן כדין טורף.

וצ"ב בדעת הרי"ף, שהרי הגמרא לעיל בדף יג כתבה שתנאי הכרחי לזכיה מדין עדיו בחתומיו זכין לו הוא שבסופו של דבר השטר יגיע לידי הזוכה בפועל ומדוע אם כן כתב בסוגייתנו שזכה הבעל בשובר משעת חתימת העדים למרות שלא מטא לידיה.

הרא"ש בסי' מט מרחיב בדברי הרי"ף הנ"ל וז"ל:

מתוך דברי רב אלפס ז"ל משמע דהא דאמרינן לעיל (יג,ב) דלא אמר אביי עדיו בחתומיו זכין לו אלא היכא דמטא לידיה בסוף היינו דווקא דבר שצריך מקבל השטר לזכות על ידי השטר דבר שאין בידו. כגון שטר הלואה שזכה המלוה בשעבוד נכסי הלוח על ידי השטר. אבל כשזוכה בדבר שהוא כבר תחת ידו זכה בשעת חתימה אפילו לא יבא השטר לידו

לעולם ועוד שמעינן מדבריו דבשטר מתנה או מכר אם מכר המוכר או הנותן את הקרקע לאחר בין חתימת השטר למסירתו דלא אמר עדיו בחתומיו זכין לו משעת החתימה ואין במכירתו כלום שמכר בין חתימה למסירה אלא דוקא לענין שעבוד דלא ליהוי שטר מוקדם אז עדיו בחתומיו זכין לו אבל לענין מתנה או מכר אם מכר או נתן אותו קרקע לאחר בין חתימה למסירה נתבטלה זיכוי החתימה כיון שנתנו לאחר קודם שיבא השטר ליד הראשון דאלת"ה מי הזקיקו לרב אלפס ז"ל לפרש דאע"ג דלא מטא לידיה זכה משעת החתימה משום דהויא לה מחילה אף בלא טעם מחילה כשמחזירים השובר לבעל זכה הבעל למפרע משעת חתימה ונתבטל מכר הכתובה אלא ודאי כל כה"ג קנה הקונה. ורש"י לא פירש כן.

כלומר, לרי"ף היה פשוט מסברא שבשטר מכר או מתנה אם מכר או נתן בין כתיבה למסירה לא אומרים עדיו בחתומיו זכין לו וזכה השני ולא הראשון וממילא הוקשה לו כיצד בשובר ניתן לומר עדיו בחתומיו זכין לו הרי בין כתיבה למסירה מכרה את כתובתה, ולדרכו זכו הקונים בכתובה ולא נוכל לומר עדיו בחתומיו זכין לו וכיצד אומרת הגמרא שזכה הבעל בשובר. מכח קושיא זו הוכרח לחדש, שבדבר שהוא תחת ידו אין צורך במטא לידיה בסוף אלא הבעל זוכה בשובר משעת כתיבתו על ידי מחילת האשה ומובן כיצד קדמה זכייתו ללקוחות.

הרא"ש מבאר שבדברי הרי"ף יש שתי הלכות יסודיות:

א. בכתיבת שטר על דבר שהוא תחת ידו (שטר מחילה) לא צריך שיגיע השטר לידו לבסוף.

ב. בשטרי מכר ומתנה, אם מכר או נתן לאחר בין הכתיבה למסירה זכה השני ולא הראשון.

ההנחה השניה היא זו שהכריחה את הרי"ף להסביר בסוגיא שיש מחילה ולא צריך מטא לידיה שכן כיון שהאשה מכרה את כתובתה בין כתיבה למסירה לא יועיל פה עדיו בחתומיו זכין לו.

ונמצא שנחלקו הראשונים האם בשטר מכר או מתנה כשמכר או נתן בין הכתיבה למסירה זכה הראשון למפרע מדין עבז"ל או שכיון שמכר או נתן בינתיים זכה השני.

הש"ך בסי' לט הקשה על שיטת הרי"ף מהסוגיא בב"מ יג :

אלא הא דתנן : מצא גיטי נשים ושחרורי עבדים דייתיקי מתנה ושוברים הרי זה לא יחזיר שמא כתובים היו ונמלך עליהם שלא ליתנם וכי נמלך עליהם מאי הוי והא אמרת עדיו בחתומיו זכין לו הני מילי היכא דקא מטו לידיה אבל היכא דלא מטו לידיה לא אמרינן.

בגמ' זו מבואר שהמוצא שובר לא יחזיר שמא נמלך עליו שלא ליתנו, ולשיטת הרי"ף שבשובר לא בעינן מטא לידיה הגמרא נותרה בקושיא כיצד יכול להמלך והרי עדיו בחתומיו זכו לו משעת הכתיבה?

גם הגמ' בדף יט טעונה באור לשיטת הרי"ף: "מצא שובר בזמן שהאשה מודה יחזיר אין האשה מודה לא יחזיר" ולכא' לשיטתו בשעת חתימת העדים זכה הבעל בשובר ומה יועיל שהאשה אינה מודה?

ובאר הנתיבות - ודאי שגם לשיטת הרי"ף אין החתימה גרידא מזכה את הבעל, שכן האשה מכינה את השובר רק על דעת שאכן יפרע הבעל את הכתובה אך אם הבעל לא יפרע את הכתובה אין בכוונתה לזכותו בשובר וממילא יש פה מחילה מעכשיו על תנאי שתפרע לאחר מכן וכשהאשה מודה ומורה לתת לבעל את השובר, הודאה זו משמשת כפרעון והתנאי אכן התקיים ונמצא שהועילה המחילה למפרע.

לפי זה, בשובר לא נזקקנו לזכיה המיוחדת של עדיו בחתומיו זכין לו ודברי הגמ' "אביי לטעמיה דאמר עדיו בחתומיו זכין לו" יתפרשו באופן הבא: עבז"ל מורכב משתי קומות. ראשית מרצונו של כותב השטר לזכותו משעת חתימתו ולאחר מכן מההלכה המיוחדת של עדיו בחתומיו זכין לו.

אביי לטעמיה, שיש אומדנא שברצונו לזכות כבר מעכשיו, יסבור גם כן שכתובת שובר פירושה מחילה מעכשיו על תנאי, שזו למעשה הקומה הראשונה אך לקומה השניה איננו נזקקים במקרה זה ואילו החולקים על אביי לא יראו בכתבת שובר כונה להקנות מעכשיו אלא משעת מסירתו בפועל.

בבאור סברת הרי"ף כתב הקצוה"ח שפעולת מכר או מתנה שנעשית לאחר כתיבת שטר מכירה או מתנה, מבטלת את השטר הראשון שכן אי אפשר למכור שדה פעמיים ומכיון שנתבטל השטר לא יוכל להתקיים ה'מטא לידיה' ולכן אי אפשר לזכות מדין עבז"ל. ואילו הראשונים שחולקים על הרי"ף ואומרים שגם במכר בינתיים זכה הראשון למפרע סוברים שמכיון שבשעת

החתומה היה השטר כשר ואז זכו בו העדים לא אכפת לן אם לאחר מכן התבטל ממנו שם שטר מכיון שהמטא לידיה הוא תנאי בעלמא ואין צורך לשם קיום תנאי זה במסירת שטר כשר בדוקא.

הקה"י נקט כדבר פשוט, שלצורך קיום התנאי אין צורך במסירת שטר כשר ולכן באר את שיטת הרי"ף בדרך אחרת. רעק"א מסתפק האם בעדיו בחתומיו זכין לו בגט שחרור של עבד צריך מטא לידיה כהלכתו או שאין חסרון בטלי גיטך מעל גבי קרקע.⁵ ובאור ספיקו הוא האם מטא לידיה זהו תנאי בעלמא ולכן אין להקפיד בו על גדרי נתינה של גט שכן אין הוא מעשה שחרור בפועל או שרק אם בכוחה של הנתינה העכשווית לשחרר מדאורייתא אמרינן שהוא משוחרר משעת כתיבה למפרע אבל אם כעת אין בכוחה של הנתינה לשחרר, אזי לא תקנו גם שחרור למפרע.

ובזה נחלקו הראשונים כיצד תקנו חכמים את התקנה של עבדז"ל, לשיטת הראשונים זהו תנאי בעלמא ולא אכפת לן אם בין כתיבה למסירה מכר או נתן וממילא בטל השטר ואילו הרי"ף סבר שכיון שאין בכוחו של השטר לבצע קנין כעת ממילא אין דין של עבדז"ל למפרע.

ו. עבדז"ל בגיטין

הגמ' בב"מ יט,א דנה בדין של עבדז"ל בשטר שחרור של עבד וז"ל:

תנו רבנן מצא שטר שחרור בשוק בזמן שהרב מודה יחזיר לעבד אין הרב מודה לא יחזיר לא לזה ולא לזה בזמן שהרב מודה מיהא יחזיר לעבד ואמאי ניחוש שמא כתב ליתן לו בניסן ולא נתן לו עד תשרי ואזל עבדא וקנה נכסין מניסן ועד תשרי ואזיל הרב וזבנינהו ומפיק ליה לשחרור דכתב בניסן וקא טריף לקוחות שלא כדין הניחא למאן דאמר זכות הוא לעבד שיוצא מתחת רבו לחירות וכאביי דאמר עדיו בחתומיו זכין ליה שפיר אלא למאן דאמר חוב הוא לעבד שיוצא מתחת יד רבו לחירות מאי איכא למימר דכי אתי למטרף אמרינן ליה אייתי ראיה אימת מטא שחרור לידך.

מהגמרא עולה שאליבא דאביי למ"ד זכות הוא לעבד שיוצא מתחת רבו לחירות- עדיו בחתומיו זכין לו, ולכן יש חשש שמא קנה העבד נכסים בין כתיבה למסירה והאדון מכר אותם ולאחר השחרור יטרוף העבד את הנכסים

⁵ לשיטת שטלי גיטך מעל גבי קרקע פוסל בגט שחרור. ר' יצחק אלחנן בעין משפט אהע"ז חלק ב ס"י מו נחלק בזה עם הנתיבות, ע"ש.

הללו. הגמ' לא דנה ביחס למעמד האיסורי של העבד האם כתוצאה מעבז"ל נאמר שלמפרע הוא שוחרר ויהיה מותר בבת ישראל למפרע. תוס' בב"מ כ,א דנו בנקודה זו וז"ל: "ולענין איסור נראה דאם עבד בא על בת ישראל קודם שבא לידו גט שחרור שפסלה ושמא גם גבי איסור זכין לו משעת חתימה אע"פ דלא שייך טעמא דפרישית מ"מ לא פלוג רבנן ויש כח ביד חכמים לעקור דבר מן התורה".

מההו"א של תוס', הסובר שעבז"ל הוא תקנת חכמים, עולה שהיה צד לומר שחכמים תקנו את התקנה רק לענין הצד הממוני ולא לגבי הצד האיסורי ולכן אם בין כתיבה למסירה היה בא העבד על בת ישראל היה פוסל אותה, ובמסקנתם כתבו שלא פלוג רבנן ולכן הגט שחרור יחול למפרע לגמרי וממילא לא יפסול אפילו שבא עליה קודם מסירה. לאור זאת תקנת עבז"ל תועיל גם לגבי גט אשה וכ"כ התוס' בדף י"ט ד"ה וליחוש: "ואפילו לאביי דאמר עדיו בחתומיו זכין לו הכא גבי אשה חוב הוא לה", היינו שבגט אשה כיון שהגירושין הם חוב לאשה לא אומרים עבז"ל, ועולה שבמקום שהאשה תחפוץ בגט כגון במקום יבום נאמר עבז"ל.

תוס' סובר שעדיו בחתומיו זכין לו הוא תקנת חכמים. האחרונים מעלים שתי אפשרויות בבאור תקנת חכמים.⁶

- א. החתימה מהווה קנין על השטר והעדים זוכים בשטר עצמו.
- ב. השטר פועל את פעולתו משעת החתימה (בלא זכיה בשטר).

לפי ההגדרה השניה קשה מאוד להבין כיצד עדיו בחתומיו זכין לו פועל בגט שחרור והרי כדי לשחרר את העבד נצרכת נתינה של הגט מידי האדון לידי העבד, ואילו חכמים בתקנתם תקנו שהשטר פועל גם ללא נתינה וקשה לומר שחכמים בטלו את גדרי השחרור.

לפי ההבנה הראשונה צריך ביאור מדוע תוס' נזקקו לומר, שיש כח ביד חכמים לעקור דבר מן התורה והרי על ידי החתימה זכה העבד בגט מדין זכין ומדוע יש צורך בעקירה?

ר' שמואל (בשיעורים) מעלה שני כיוונים:

- א. האם קנין דרבנן מועיל לקנין דאורייתא.
- ב. האם קניינים מועילים בגיטין.

⁶ שיעורי ר' שמואל ב"מ יג,א.

דהיינו, שבנתינת גט צריך שיגיע הגט לידה או לרשותה של האשה (י'ונתן בידה") ונחלקו הראשונים האם אשה יכולה להתגרש באמצעות זכייתה בגט על ידי דרכי הקניינים מבלי שיגיע לידה או רשותה.⁷ בנדו"ד העדים זוכים עבור האשה בגט על ידי הקנין המתבצע בחתימה, שלכאורה אינו קנין המייצג הכנסה לרשות (כמשיכה והגבהה) ונמצא שזכו לה בגט אך בפועל הגט לא הגיע לידה או לרשותה,⁸ וממילא זהו פתח להצריך את הכח של עקירת דבר מן התורה.

כיוון שונה להבנת הקנין שבשטר בחתימת העדים, עולה מדבריו של ר' יצחק אלחנן: ר' יצחק אלחנן⁹ דן בקושיית האחרונים על דברי הטור בסי' סה, שכתב לגבי גט שחרור של עבד, שלא אמרינן עבז"ל אלא אומרים לעבד שיוכיח ממתני הגיע גט לידו. וצ"ב, הרי בגמ' מבואר שעל הצד שזכות היא לעבד שיוצא מתחת יד רבו לחירות אמרינן עבז"ל וכיון שכך קיי"ל להלכה, מדוע שלא נאמר עבז"ל בעבד?

וכתב שדברי הגמ' הללו טעונים בירור שכן קיי"ל בגט אשה, שטלי גיטך מעל גבי קרקע פסול מאחר וחסר ב'ונתן' וממילא כיון שהוקש ג"ש לגט אשה קשה כיצד יועיל עבז"ל בג"ש והרי לכאורה חסר ב'ונתן' שכן כשהאדון מוסר את הגט לידי העדים שיחתמו עליו אין עליו עדיין שם גט שכן עדיין לא חתמו עליו וכשהם חותמים עליו אין נתינה מהאדון והוי כטלי גיטך מעל גבי קרקע?

ובאר, שדברי הגמ' שאמרינן עבז"ל בג"ש הם למ"ד (בגיטין סג) ששליח הולכה יכול להיות גם שליח קבלה למרות שלא חזרה שליחות אצל הבעל (לדעת הריטב"א לא חזרה שליחות אצל הבעל הוא חסרון של טלי גיטך מעל גבי קרקע) וממילא האדון חפץ שהעדים יזכו בשטר באופן המועיל ולכן אמרינן שהעדים בשלב ראשוני נעשים שליחי הולכה למסירת הגט ובשלב שני הם נעשים שליחי קבלה וכך העבד משתחרר, אולם להלכה כיון שקיי"ל ששליח הולכה אינו נעשה שליח קבלה לא ניתן לאמר עבז"ל בג"ש ולכן הטור פסק שאומרים לעבד אייתי ראיה מאימת מטי גיטא לידך.

⁷ בגיטין עז, ב דנה הגמ' בשכיב מרע שרצה לגרש את אשתו בשבת, והקנה לה את מקום הגט על ידי קנין חזקה שעשתה בו היינו שסגרה את הדלת ונעלה אותה. רש"י מבאר שקנתה את הגט בקנין אגב והראשונים חלקו ואמרו שכיון שקנתה את מקום הגט ממילא נכנס הגט לרשותה והרי היא מגורשת.

⁸ יש לציין כי המקנה בקידושין ט, א הובא לעיל, ראה בעדים החתומים על השטר שליחי קבלה, היינו שהקנין המתבצע בחתימה משמש כקבלה ממשית של הגט.

⁹ עין יצחק ח"ב אבן העזר סי' מו.

לדרכו, חתימת העדים הינה קנין המבטא הכנסה לרשות ולכן הגט אכן נכנס לרשותה של האשה באמצעות זכית העדים אך החסרון הוא במעבר המתבצע בעדים עצמם משליחי הולכה לשליחי קבלה.

ונמצא שיתכנו שני חסרונות בדין עבז"ל בשטר שחרור ובגט אשה.

א. חסרון ב'ונתן בידה' היינו שהגט נקנה אך אינו מגיע לידה או רשותה (וכן בעבד).

ב. חסרון ב'ונתן' שכן העדים החותמים זוכים בגט ללא נתינה מהבעל.

ז. סיכום

ג' דרכים בהבנת אופן הפעולה של עדיו בחתומיו זכין לו :

א. המקנה: זכיה בשטר- העדים בחתימתם זוכים בגוף השטר עבור הזוכה בו והחתימה משמשת כמעשה קנין (כך נראה להסביר את שיטת תוס' ב"מ כ,א).

ב. הזכר יצחק והגרש"ש: חתימת העדים פועלת את פעולת השטר- חתימת העדים בשטר פועלת את פעולת השטר, ומסירת השטר בפועל היא תנאי בלבד.

ג. הדברי חיים: הודאה בכתיבת השטר- בחתימת השטר על ידי העדים מודה המתחייב על תוכן השטר והודאה זו מחייבת אותו משעת החתימה שכן המודה לחבירו בתנאי שילוהו לאחר מכן ולאחר מכן הלוואה, מתחייב משעת הודאתו.

ד. נחלקו הראשונים בשטרי מכר ומתנה אם מכר או נתן בין כתיבה למסירה לדעת רש"י ותוס' גם באופן זה אומרים עדיו בחתומיו זכין לו וזכה הראשון כשיגיע השטר לידו, והרי"ף סובר שבמכר או נתן לשני בינתיים לא אומרים עדיו בחתומיו זכין לו וזכה השני. בסברת הרי"ף כתב הקצות שפעולת מכר או מתנה סותרת את משמעות כתיבת השטר שכן אי אפשר למכור שדה פעמיים ולכן זכה השני, בנגוד לשטר הלוואה שמכירה או נתינה אינה סותרת את משמעות כתיבת השטר שכן ניתן למכור שדה משועבדת.

ה. שיטת הרי"ף שבדבר שתחת ידו (כגון בשובר) אין צורך במטא לידיה שכן זוכה משעת כתיבה באמצעות מחילה. הנהיבות באר שגם לדרכו בעיני מסירת השטר שכן המחילה היא על דעת שיהיה פרעון ומסירת השטר משמשת כפרעון ועל פי זה מיושבות קושיות הש"ך על הרי"ף.

- ו. שיטת תוס': עדיו בחתומיו זכין לו הוא תקנת חכמים, מהרש"א ותומים בארו שהיינו למ"ד עדי מסירה כרתי אך למ"ד עדי חתימה כרתי עדיו בחתומיו זכין לו מן התורה (באור דבריהם על פי הגרש"ש והזכר יצחק). מתוס' עולה שניתן לומר עדיו בחתומיו זכין לו גם בגט שחרור ובגט אשה באופן שזכות הוא לה. שתי הבנות בתוס' או שהחתימה מהוה קנין מדרבנן על השטר או שהשטר פועל את פעולתו משעת החתימה. העדפת ההבנה הראשונה לאור שיטת התוס' שאמרינן עדיו בחתומיו זכין לו בגט שחרור ובגט אשה במקום שזכות הוא לה.
- ז. לשיטת תוס' יש להסביר את הצורך בעקירת דבר מן התורה באמירת עדיו בחתומיו זכין לו בגיטין, ר' שמואל:
1. האם קנין דרבנן מועיל לדאורייתא.
 2. האם קניינים מועילים בגיטין.
- ח. ישוב קושיית האחרונים על שיטת הטור שבשטר שחרור לא אמרינן עדיו בחתומיו זכין לו על פי דרכו של ר' יצחק אלחנן, דברי הגמ' שבגט שחרור אמרינן עדיו בחתומיו זכין לו הם רק למ"ד ששליח הולכה יכול להיות גם שליח קבלה, ולהלכה לא קיי"ל הכי.